

Háborús ideológiák a középkori Magyarországon: istenítéleti ideológia, az igazságos háború elmélete¹

Boda Mihály

A háborús ideológiák a háború igazolását szolgálják ma, és szolgálták a keresztény középkorban is. Az alábbi tanulmány két középkori ideológiával foglalkozik: a Sevillai Izidor nevéhez kapcsolható istenítéleti ideológiával, ami Isten igazságos ítéletéhez kapcsolja a háború (utólagos) igazolását; és Aquinói Szent Tamás igazságos háború elméletével, ami a legitim autoritással rendelkező fejedelemnek az igazságos okra (azaz az ellenség által elkövetett igazságtalanságra) alapozott, és a keresztény békének a védelmét célzó döntéséhez kapcsolja a háború (előzetes) igazolását. A két ideológiában közös, hogy egyaránt az igazságosság eszméjére támaszkodnak, azonban amíg az istenítéleti ideológia az eljárási igazságosságra, addig az igazságos háború elmélete a tartalmi igazságosságra. A tanulmány egyik célja, hogy a filozófiai jellegű elméletalkotás és a történelemtudomány módszereinek a segítségével bemutassa, hogy az igazságos háború elmélete a középkorban nemcsak az Aquinói Szent Tamás által képviselt változatot jelentette (bár csak azt nevezték így), hanem volt egy másik formája is, az istenítéleti ideológia. A tanulmány másik célja, hogy mindezt magyarországi példák segítségével tegye, bemutatva ezzel a háborús ideológiák két fontos típusának középkori magyarországi formáit.

Kulcskifejezések: istenítélet, igazságos háború elmélete, Temesvári Pelbárt

Warfare ideologies in medieval Hungary: ideology of judgement of God, just war theory

Warfare ideologies serve for justification of war today, and did in the Christian Middle Ages as well. This paper deals with two examples of medieval ideologies: the ideology of the judgement of God, connected to Isidore of Seville, which justifies wars posteriorly referring to the just judgement of God; and the just war theory of Saint Thomas Aquinas, which connects prior justification to the decision of the prince having legitimate authority and based on the just cause (the enemy's unjust deeds) and right intention (defending the peace of the Christian

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

community). The two ideologies have the concept of justice as a common point, however the ideology of the judgement of God relies on procedural justice, and just war theory builds on substantive justice. The first aim of this paper is to emphasizing just war theory in the middle ages did not contain the just war theory of Saint Thomas Aquinas only (however it was called only on that name), but it has another form as well, the ideology of judgement of God. The second aim is to attain this with the help of Hungarian examples, presenting two forms of the medieval Hungarian warfare ideologies.

Key expressions: judgement of God, just war theory, Pelbart Temesvari

1. Bevezetés: középkori keresztény háborús ideológiák

A középkori keresztény háborús ideológiák egytől-egyig – tág értelemben vett – szentháborús ideológiák, azaz mutatnak valamilyen kapcsolatot Isten ítéleteivel, törvényeivel, szándékaival, parancsaival, vagy a vallás védelmével és terjesztésével. Ezek az ideológiák négyes gyökérrel rendelkeznek, amelyek a zsidó nép történetéig (Ószövetség), a Római köztársaság korába (Cicero), a keresztény ókorba (Szent Ágoston), végül a keresztény-germán államalakulatok politikai gondolkodásáig (Sevillai Izidor) nyúlnak vissza.² Ennek megfelelően a nyugati középkori háborús ideológiák sokarcúak, ide tartozik az istenítéleti ideológia, az igazságos háború elmélete, a pacifizmus és a szűkebb értelemben vett szentháborús ideológia is.³

A 4. századig az ókeresztény pacifizmus volt a legfontosabb keresztény viszonyulás a háborúhoz, azaz a kereszténység számos, különböző indok miatt elvetette a háborút. Később a pacifizmusnak ezt a formáját felváltotta a megváltás erőszakos, büntetésen keresztül való terjesztésének, a sajátosan középkori keresztény, Szent Ágoston nevéhez kapcsolódó háborús ideológiája. Szent Ágoston azonban csak nagy vonalakban, különböző munkáiban szétszórva dolgozta ki elképzeléseit. Ennek is köszönhetően a korai középkor nagy részében az ő elképzelései helyett inkább Sevillai Izidor gondolatainak volt jelentősége,⁴ aki az istenítéleti ideológia egyik elméleti megfogalmazója volt. Az érett középkorban aztán többek között a középkori (10-11. századi) pacifizmus sajátos, nem annyira békés, eszméi által, illetve Szent Ágoston gondolatainak a felelevenítésével és szisztematizálásával megfogalmazták az egyház

² Vö.: Wallace-Hadrill, J. M.: War and Peace in the earlier Middle Ages: The Prothero Lecture 157-159. o. *Transactions of the Royal Historical Society*, 25 (1975). 157-174. o.

³ Áttekintésként lásd: Tessore, Dag: A háború misztikája 23-76. o. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003; Erdő Péter: Hadviselés és háború a Katolikus Egyház tanításaiban. *Magyar Sion*, Új folyam XI (2017/2). 269-281. o.

⁴ Canning, Joseph: A középkori politikai gondolkodás története 300-1450 70. o. Budapest, Osiris, 2002.

céljait szolgáló, és az egyház által kezdeményezett keresztes háborús ideológiát, illetve az egyház és a fejedelmek céljait is szolgáló, de a fejedelmek által kezdeményezett, igazságos okon alapuló igazságos háború elméletét.

A magyar állam alapítása után az Európában népszerű háborús igazolási formák megjelentek Magyarországon is. A továbbiakban az istenítéleti ideológia és az igazságos háború elméletének a magyar változatait mutatom be.

2. Az istenítéleti ideológia

Az istenítéleti ideológia legfontosabb jellemzője az eljárási (procedurális) igazságosság⁵: Isten természete és képességei által igazságos ítéleteket hoz, amiben nem támaszkodik olyan értelemben tényekre, hogy azokat más, például az emberek képesek lennének előre megismerni. Isten ítéletei nem lehetnek igazságtalanok, akármit is ítél, az igazságos lesz. Az igazságos és kegyes élet vitelével (például az emberölés kerülésével, illetve megtörténte esetén bűnbánat gyakorlásával) azonban befolyásolni lehet az isteni ítéletet, azonban azzal sem lehet biztosra menni. Az igazságos és kegyes életnek ugyanis az élet minden pillanatát magában kell foglalnia, sőt a felmenők tetteit, és azoknak a leszármazottakra vonatkozó következményeit is. Ennek egyik következménye, hogy csak a háború megindítása, megvívása és a győzelem megszerzése (vagy a vereség elszenvedése), azaz az istenítélet megismerése után lehet biztosat mondani arról, hogy vajon igazságos volt-e a háború vagy sem az adott oldal számára, és így csak utólag lehet igazolni a háborúkat. Az istenítéletre jellemző igazságosság egy másik velejárója, hogy ugyan egy nagyon speciális értelemben, de szükségképpen pártos. Az ítéletet hozó Isten mindenképpen kedvezni fog a (választott) népét vezető (választott) királynak, ha úgy ítéli, hogy a nép tagjai, és különösen a király igazságos és kegyes életet él a háború előtt, alatt és utána. A választott nép ellensége ekkor, bármit is tesz, csak az igazságtalan oldalra kerülhet, és csak vesztes lehet a háborúban. Isten azonban nem teljesen pártos, hanem úgy fogalmazhatunk, hogy „objektíven pártos”, mivel amennyiben a választott nép vagy királya (akinek népe számára példát kell mutatni) istentelen életet él(t), akkor bármit is tegyen az ellenség, legyen akár pogány is, Isten általa meg fogja büntetni a választott népet és királyt.⁶ Nézzünk néhány példát az istenítéleti ideológiára a magyar középkorból!

⁵ Barry, Brian: *Political Argument* 97. o. London-New York, Routledge&Kegan Paul-The Humanities Press, 1967.

⁶ Isidore of Seville: *The Etymologies* 117-118., 199-200., 359-360. o., Cambridge, CUP, 2006, Isidore of Seville: *Sententiae* III., Thomas L. Knoebel (ford), New York/ Mahwah: NJ, The Newman Press, 2018.

A korai középkor fontos eseményei közé tartozik a magyar állam megalapítása és megerősödése a 11-12. században. A magyar állam helyét és szerepét a kereszténységen belül I. (Szent) István király az *Intelmek* c. királytükörben jelölte ki.⁷ Az *Intelmek* szerint, ami alapján a magyar királyság teokratikus monarchia, a vallásos-szent elem és az isteni törvények mellett a királynak a világi-politikai hasznossági elképzeléseknek és a világi szokásoknak is szerepet kell szánnia a kormányzásban. A király az univerzális keresztény birodalom (István koronázásakor III. Ottó birodalma) egy szeletén Isten kegyelméből uralkodik, és az ezzel összefüggő feladata, hogy védelmezze alattvalóit, azaz gondoskodik róluk, legyen igazságos és irgalmas az ország minden lakosával; illetve hogy gyarapítsa az egyházat, azaz folytasson térítést. Erre akkor van lehetősége, ha megtartja a keresztény hitet, és abban képes mások példaképévé válni. Ugyanakkor, az uralkodás célja nem csupán a keresztény méltóság fenntartása és gyarapítása, hanem az emberi hasznosság elősegítése is, amiben pedig nem csupán az isteni törvényeket ismerő főpapok adhatnak tanácsot (Isten törvényeit közvetítve), hanem a királyi tanács is (a világi szokásokat közvetítve). A királynak ezeken a tanácsokon túl, egy általánosabb megközelítésben, az izraeli vezetők és királyok (például Józsué, Dávid, Salamon) és a „római” királyok (I. (Nagy) Konstantin,⁸ III. Ottó⁹) példáját is követnie kell. Amennyiben a király nem követné az isteni törvényeket, a világi szokásokat, a régi királyok példáját, illetve magukat az *Intelmek*ben adott tanácsokat, akkor Isten megbünteti, a büntetéseként pedig a főemberek és a katonái ellene fordulnak, és a királyság másra száll át.

Az isteni büntetés elkerülése és a győzelmek elérése végett a király számára a hit megtartása, a rendszeres imádkozás, a bűnöktől való megtisztulás és az áhítatos lelkület megszerzése kiemelten fontos. Így fogalmaz az *Intelmek*:

„Akik ugyanis hamis hiten vannak vagy a hitüket nem teszik teljessé és nem ékesítik fel cselekedetekkel, minthogy a hit cselekedet nélkül halott, sem itt nem uralkodnak dicsőséggel, sem az országnak és koronának nem lesznek részei. Ha viszont a hit pajzsát megőrzöd, birtokában leszel az örök élet sisakjának is. A lélek eme fegyvereivel azután törvényesen küzdhetsz majd a látható és láthatatlan ellenségeid ellen egyaránt. Az apostol ugyanis ezt

⁷ Szent István: *Intelmek*. In Szent István király *Intelmei és Törvényei*. Budapest, Szent István Társulat, 2014. 13-33. o.; Szűcs Jenő: Szent István *Intelmei*: Az első magyarországi államelméleti mű. In Glatz Ferenc-Kardos József (szerk.): *Szent István és kora*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1988. 32-53. o.

⁸ Szűcs (1988) 34-35. o.

⁹ Balogh József: Szent István és a „Róma-eszme”. *Budapesti Szemle*, 207 (1927/599). 89-95. o.

mondja: aki bajvívásban tusakodik is, meg nem koronáztatik, ha nem a törvény szerint tusakodik”.¹⁰

A szövegben ugyan nem szerepel *expressis verbis*, hogy a hittel élő király Isten ítéletével fog győzni ellenségeivel szemben, azonban a hittel való élet és a győzelem összefüggése nyilvánvaló, és a biblikus idézet miatt talán feltételezhetjük Isten szerepét is ebben az összefüggésben. Így az *Intelmek* tartalmaz példát az istenítéletnek mind a büntető, mind pedig az győzelemre vezető formájára.

I. (Szent) István király tetteiről a 11. század második felében írva a *Képes Krónika* és a király mindhárom legendája kiemeli a Koppánnyal folytatott harc leírásánál az István által élt kegyes életet, illetve az isteni segítséget. A *Nagy legenda* szerint a világon minden történést Isten irányt, még a pogány népek viselkedését is. Így lehetett a még pogány magyar nép az a nép, amit Isten a „napnyugati” keresztények eltévelyedéseinek a megbosszulására rendelt.¹¹ Isten a kereszténység felvételét követően tovább vezette a magyar népet, most már a kegyes életet élő István király által, amikor István megtámadta a Veszprém közelében táborot verő Koppányt és seregét. A *Nagy legenda* nem győzi halmozni István kegyességének a jelzőit. István a pogányokat

*„a dicsőséges kereszt jelének pártfogásával, Isten szülőanyja, az Örök Szűz Szent Mária érdemeinek oltalmával Isten kedveltje, Márton főpap és Szent György vértanú zászlaja alatt, vezéreik megölése után csakhamar szolgálatába hajtotta, a keresztség vizében megfüröszttöte...”*¹²

A *Kis legenda* pedig nemcsak arra hívja fel a figyelmet, hogy István hithű életet élt, hanem arra is, hogy hithű keresztény királyként kormányzott:

„Az isteni kegyelemtől vezérelt király rajtuk ütött; ezek hitükben, azok bizony csak a fegyverekben bizakodtak, s mindkét részről küzdöttek. Végül az ellenséget legyőzték... . Ezenfelül birtokaikról – mind a földekről, mind a falvakról – bölcsen rendelkezett... . Mert mindenekből semmit nem tartott meg a maga szükségére, hanem elmenvén, Szent Mártonnak

¹⁰ Szent István (2014) 1. 21-22. o.

¹¹ Szent István király nagy legendája 23-24. o. In Árpád-kori legendák és intelmek. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983. 23-33. o.

¹² Uo.: 26. o.

szentelte, akinek tiszteletére bazilikát épített. Őket pedig és utódaikat mind a mai napig az egyház szolgálva tette".¹³

István igazságos és kegyes életvezetésének a következményére további példákat találhatunk a legendákban. Az egyik szerint II. Konrád támadásáról hírt szerezve István könyörgött Szűz Máriához, hogy amennyiben ő (István) bűnös lenne, akkor őt, és a népét büntesse, majd ezt követően István csellel visszaverte Konrád seregét, ami után hálát adott Krisztusnak és Szűz Máriának. Egy másik példa pedig összefüggésbe hozza Istvánnak az elesetteken való segítő viselkedését azzal, hogy azt követően Isten figyelmeztette Istvánt álmában a besenyők betörésére, és így István fel tudott készülni a harcra. Egy harmadik példa pedig az istváni törvények István általi igazságos alkalmazása a békésen betelepülő besenyőket megtámadó határőrökkel szemben.¹⁴

Az istváni példát követte I. (Szent) László király is, aki kezdeményezte István szentté avatását (1083).¹⁵ László tetteiről a *Képes Krónikából* és *Szent László király legendájából* értesülhetünk. Szent László és testvére, I. Géza király sorsát Isten – a krónikaíró szerint – a kezdetektől fogva szem előtt tartotta és irányította. Salamon királynak (és testvérének) ugyanis Isten büntetésének köszönhető nem lett utódja, így halálával az Árpád-ház egy másik ága, a Lászlót is magába foglaló Béla-ág került trónutódlási helyzetbe.

I. (Szent) László 12. század végén készült legendája szerint Szent Lászlót, testi és lelki erényei miatt, az Úr földi helytartójául állította,¹⁶ aki azonban királyként sem a méltóságot kívánta, hanem azt, hogy gondoskodhasson az embereken.¹⁷ Legfontosabb erényei az istváni erények, a kegyesség és az igazságosság voltak.¹⁸

Életének fontos epizódja, hogy még herceggént testvérével, Géza herceggel, a mogyoródi csatában (1074) legyőzte a Salamont. A *Krónika* így kommentálja az eseményeket:

„Géza és László herceg pedig, miután az isteni akarat a győzelem diadalmával fölmagasztalta őket, a megöltek holttesteit fölött háromszor mondtak fönnhangon dicséretet az Istennek. László herceg, minthogy mindig rendkívül kegyes szívű volt, látva a sok ezer meggyilkoltat - ámbár

¹³ Szent István király kis legendája 18. o. In Árpád-kori legendák és intelmek. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983. 16-22. o.

¹⁴ Szent István király nagy legendája 30-31. o.; Szent István király kis legendája 20. o.

¹⁵ Vö.: Ujházi Lóránd-Horváth Tibor: The Cult of Saint László (Saint Ladislaus) in the Hungarian Army. *Hadtudományi Szemle* 13 (2020/1). 193-210. o.

¹⁶ Szent László király legendája 95. o. In Árpád-kori legendák és intelmek. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983. 95-102. o.

¹⁷ Uo.: 97. o.

¹⁸ Uo.: 97. o.

*ellenségei voltak, akiket megöltek-, mégis 'egész bensőjében megrendült' miattuk, és siratta őket keservesen, nagy jajveszékeléssel, arcát marcangolva és haját tépve, akár az anya fiainak temetésekor. Később az ezektől szerzett zsákmányból épült a mogoródi egyház”.*¹⁹

László igazságosságára és kegyességére további példákat is találhatunk a *Krónikában*: amikor László Moson várát ostromolta, ahová Salamon menekült, akkor a kiéhezett várvédők kijöttek Lászlóhoz, aki „kegyes bőkezűséggel bánt velük és megengedte, hogy szabadon visszatérjenek urukhoz”;²⁰ vagy amikor a cserhalmi csata (1068) után egész Magyarországon „himnuszokkal és imádságokkal áldották az Istent”, aki győzelemmel ajándékozta meg őket”²¹.

Összeségében azt mondhatjuk, hogy az uralkodói példák bizonyítják annak a világnak a meglétét a 11-12. századi Magyarországon, amiben helye van az istenítéleti ideológiának. A példákban egyaránt találunk utalást a háború előtti (István az elesetteken segít), háború alatti (István Szűz Máriához könyörög, László megsiratja az ellenség elesett harcosait), és a háborút követő (hálaadás az Úrnak, Krisztusnak vagy Szűz Máriának, himnuszok éneklése) kegyes életvitelre. A példákon túl azonban a *Krónika* Lászlónak tulajdonít egy olyan, a háború természetére vonatkozó állítást (elméletkezdeményt) is, ami összefüggésben van az istenítéleti ideológiával. A kemeji csatát (1074) követően, ahol Salamon árulás segítségével legyőzte Gézát, és akivel ezt követően László Vácnál találkozott, László így reagált arra, hogy Géza sírva fakadt, mert elveszítette a katonáit: „inkább a mindenható Isten kegyelméért könyörögjön, hogy a győztest vesse alá a legyőzötteknek, ahogyan az sokszor megesik a háborúkban”²² (más fordításban: „kérje inkább a mindenható Isten kegyelmét, hogy vesse a győztest a legyőzöttek hatalma alá, ahogyan ez a háború rendje”²³). Az állításban a (kegyes) királynak az Istennel való viszonya fontos összefüggésben van a király győzelmével.

3. Az igazságos háborús gondolkodás hagyománya Magyarországon: a *Képes Krónika*, Anonymus és Temesvári Pelbárt

Az igazságos háborús gondolkodás hagyománya első szisztematikus-elméleti megfogalmazása Aquinói Szent Tamás (1225-1274) nevéhez kapcsolódik. Az elmélet szerint ahhoz, hogy valamely háború igazságos legyen, három dolog szükséges: legitim autoritás, azaz a fejedelem

¹⁹ Képes Krónika (2004) (122.) 80. o.

²⁰ Uo.: 162. o.

²¹ Uo.: 134. o. Máskor hálált adnak az Úrnak a kunok feletti győzelemért (Uo.: 172. o.)

²² Képes Krónika (117.) 77. o., Bollók János (ford.), Budapest, Osiris, 2004.

²³ Képes Krónika [117.] 146. o., Bellus Ibolya (ford.), Budapest, Európa Könyvkiadó, 1986.

felhatalmazása, akinek a parancsára háborúba szállnak; igazságos ok, azaz hogy az ellenség valamilyen korábban elkövetett igazságtalan, jogsértő tetteivel rászolgáljon a támadásra; és a helyes szándék, azaz hogy a támadók a keresztény béke állapotának elérésére törekedjenek.²⁴ A Szent Tamás-i elmélet összességében a háborút abban az esetben igazolja, ha a fejedelem a korábban igazságtalanságot, jogsértést elkövetőket megbüntetve fenntartja és védi a keresztény közösség békéjét.

Magyarországon az igazságos háborús gondolkodás hagyománya elméleti formában csak viszonylag későn, Temesvári Pelbártnál (1435-1504) jelent meg. Előtte is beszélhetünk azonban talán az igazságos, vagy pontosabban az igazságtalan magáneroszak-használat (hatalmaskodás) oklevelekben tükröződő gyakorlatáról,²⁵ illetve az igazságos háborúról való gondolkodás egy olyan hagyományáról, amit a krónika-, és gesztáírók közvetítettek.

(i.) Az igazságos háborús gondolkodás hagyománya a magyar történetírói hagyományban

A *Képes krónika* (a 14. században került összeállításra, de a részei a 11. századtól kezdve keletkeztek) és Anonymus *A magyarok cselekedetei* (1200 körül) c. munkája egyaránt tartalmazza a magyar honfoglalás leírását, aminek központi eleme a fehérló-monda. A honfoglalás három részét különböztethetjük meg, a bolgárok uralta Erdély birtokba vételét, a morvák (Szvatopluk/ Salán) uralta Alföld elfoglalását, és a frankok uralta Dunántúl birtokba vételét. Ezen fázisok közül a fehérló-monda a morva területek elfoglalásához kapcsolódik.

A monda szerint – amelyet összetettsége és értelmezési nehézségei miatt érdemesnek tartok hosszabban is idézni – miután a magyarok felderítették a morvák földjét, követet küldve felvették a kapcsolatot a morvák fejedelmével (Szvatoplukkal/ Salánnal), akinek a hazatérése után megtanácskozták a kérdést, hogy miként is foglalják el a területet. Ez után a *Képes Krónika* szerint:

„a követet közös elhatározással visszaküldték az imént említett fejedelemhez, és földje fejében egy nagy lovat küldtek neki, Arábia aranyával aranyozott nyereggel és aranyozott kötőfékkal. A fejedelem ennek láttán még inkább örvendezett, mert azt gondolta, hogy a földjéért valamiféle

²⁴ Vö.: Aquinói Szent Tamás: A háborúról 40. kérdés (1) 265. o. In Aquinói Szent Tamás: A teológia foglalatja II./II. Budapest, Gede Testvérek Bt., 2014. 264-269. o. Az igazságos háború elméletének középkori megjelenéséről, fejlődéséről Szent Ágostontól kezdve, és képviselőiről lásd: Russell, Frederick H.: *The Just War in the Middle Ages*. Cambridge, CUP, 1975.

²⁵ Tringli István: Erőszak, hatalmaskodás, háború. In Hermann Róbert (szerk) *Magyarország hadtörténete I.* kötet. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017, 12-16.

vendégajándékot küldtek neki. A követ pedig ekkor a fejedelemtől földet, fűvet és vizet kért. A fejedelem mosolyogva így szólt: 'Vegyenek csak, amennyit akarnak, ezért az ajándékért!' így azután a követ visszatért övéihez.

Közben Árpád és a hét vezér bevonultak Pannóniába, de nem mint jövevények, hanem mint örökség jogán a föld birtokosai.

Ekkor egy másik követet küldtek a fejedelemhez, és ezt az üzenetet bízták rá: 'Árpád az övéivel egyetemben ezt mondja neked: azon a földön, amelyet megvásároltak tőled, tovább semmiképpen se maradj; mert földedet megvették a lovon, fűvedet a kötőféken, vizedet a nyergen. S te örökbér ellenében, azaz inségedben és mohóságodban átengeded a földet, a fűvet és a vizet.' ... '... Ha tehát a föld, a fű és a víz az övék, minden az övék'".²⁶

A mondát Anonymusnál is megtaláljuk, és bár ez a változat némileg eltér a *Krónikától*, azonban a számunkra fontos kérdésekben, azaz a morvák elleni háború igazolásának a kérdésében, nagyrészt megegyezik azzal. Két eltérés, hogy Anonymusnál hangsúlyosabb az az elem, hogy a Duna-Tisza köze Attila, hun király örökségeként is megilleti Árpádot és a magyarokat, és nála az ajándékok száma megemelkedik.²⁷

A mondának többféle értelmezése van,²⁸ amelyek közül némelyek radikálisan eltérnek egymástól. Györffy György szerint a monda egy korábban megkötött magyar-morva szövetség emléke,²⁹ Engel Pál szerint pedig éppen ellenkezőleg, a megkötött magyar-morva szövetség egyoldalú – magyar – felmondásának, és a morva területek elfoglalásának a szépítését, a szövetségszegés pszichológiai feldolgozását foglalja magába.³⁰ Ezen értelmezések szerint a monda tartalmának nincs direkt módon köze a honfoglaláshoz. Dallos Edina elképzelése szerint azonban a monda direkt módon a honfoglalás egyes eseményeit dolgozza fel. Ez utóbbi értelmezés alapján elemzem a mondát én is.

Dallos véleménye szerint a mondában több értelmezési réteg mosódott össze az idők során. Megkülönböztethetünk egy eredeti, nomád réteget, egy lejegyzéskori, népi réteget és egy leírt réteget, amelyek kialakulása visszavezethető rendre egy 11. században még elő nomád

²⁶ Képes Krónika (2004) (28.) 28. o.

²⁷ Anonymus: A magyarok cselekedetei (14) 20. o. In Anonymus: A magyarok cselekedetei – Kézai Simon: A magyarok cselekedetei. Budapest, Osiris, 1999. 7-86. o.

²⁸ Lásd bővebben: Veszprémy László: Történetírás és történetírók az Árpád-kori Magyarországon (XI-XIII. század közepe) 201-207. o. Budapest, Line Design, 2019.

²⁹ Györffy György: Honfoglalás, megtelepedés és kalandozások 128-129. o. In Bartha Antal, Czeglédi Károly, Róna-Tas András (szerk) *Magyar őstörténeti tanulmányok*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977, 123-156. o.; Györffy György: *Krónikáink és a magyar őstörténet – Régi kérdések-új válaszok* 213-214. o., Budapest, Balassi Kiadó, 1993.

³⁰ Engel Pál: A honfoglalás és a fehérítő-monda „igaz története” 659. o. In Engel Pál: *Honor, vár, ispánság*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 649-660. o.

kulturális koncepcióra, az ezt felváltó keresztény kulturális koncepcióra, és egy politikai koncepcióra. A nomád réteg része, hogy Árpád egyoldalúan országszimbólumokat (föld, fű, víz) kér a morva fejedelemtől, amit az elküld neki. A keresztény népi réteg része, hogy a szimbólumok megküldését és a fehér ló (illetve Anonymusnál a többi ajándék) kicserélése valójában kétoldali, jog-, és kötelesség-keletkeztető vásárlási aktus. Végül, a politikai réteg fontos része pedig, hogy a kérdéses országterület Árpád ösée, Attiláé volt.

A három értelmezési réteg háromféleképpen igazolja az országterület megszerzéséért kirobbant háborút a magyar oldalról. A nomád réteg szerint Árpád, a magyarok tiszteletet parancsoló hírnevét felhasználva, egyoldalúan behódolásra szólította fel a morvák fejedelmét (kérte az országszimbólumokat), aki be is hódolt neki (ahogyan a honfoglalást megelőzően Halics vezetője is ajándékokkal halmozta el Álmos vezért és „mintegy a saját uraként látta vendégül”³¹), azonban később ki akart hátrálni az alárendelt viszonyból, amit azonban Árpád a háborúval megakadályozott. Ebben az esetben csak akkor lehet a háború igazolásáról beszélni, ha sikerül megtartani az uralmat, mivel az alárendelődés kizárólag a hírnévnek (dicsőségnek, becsületnek) köszönhető. A hírnévből azonban nem keletkezik a hatalmi viszonyoktól független és az igazságosságot biztosító jog, hanem csak addig tart, amíg a hírnév fennáll (azaz, amíg le nem győzik a magyarokat). Így ezen réteg szerint, végeredményben, Árpád háborús lépése igazolt volt, azonban a becsület és nem az igazságosság alapján.

A keresztény népi réteg szerint Árpád kétoldali ügylettel vásárolta meg a földterületet, így az az ő tulajdonába került, jogot szerzett rá, ami a másik oldalon kötelességet eredményezett. Árpád a kötelesség megszegése, és ezzel a jog megsértése alapján, azaz az igazságosság alapján igazoltan indíthatott háborút a terület birtokba vételéért.

Végül, a politikai változat szerint a terület elfoglalásáért indított háború azért volt igazolt, mert a terület valójában minden egyéb (egyoldalú vagy kétoldalú) ügylettől függetlenül Árpádé volt, hiszen korábban Attila és a hunok területe volt, és így Árpádnak, Attila leszármazottja lévén, joga volt a területhez, ami a morva oldalon kötelességet eredményezett. Árpád a kötelesség megszegése, és ezzel a jog megsértése alapján, azaz ismét csak az igazságosság alapján igazoltan indíthatott háborút a terület birtokba vételéért.³²

A monda két utóbbi értelmezési rétegének a témánk szempontjából való lényeges következménye az, hogy a monda lejegyzése és politikai felhasználása körüli időszakban (1200 körül és talán korábban is) a magyar keresztény népi és politikai gondolkodásnak része volt az

³¹ Anonymus (1999) (11). 17. o.

³² Dallos Edina: Adalékok a fehérló monda értelmezéséhez 140-141. o. In *Ethnográfia* 111 (2000/1-2). 127-146. o.

az igény, hogy a háborúkat igazolni kell, illetve ezzel együtt, hogy a háborúkat nem kezdeményezheti akárki. A monda különböző értelmezési rétegei ugyanis abban különböznek egymástól, hogy milyen (igazoló vagy igazságos) okot jelölnek meg a morvák ellen megindított háborúhoz: a hírnéven alapuló alávetettség fenntartását, a vásárlásból keletkező jog érvényesítését, vagy az öröklésből keletkező jog érvényesítését. Az utóbbi jogérvényesítés esetén érdemes arra is felfigyelni, hogy határozottan kijelölődik azoknak a személyeknek a köre, akik felhatalmazással rendelkeznek a háború megindítására, azaz akik rendelkeznek az igazságos háború megindításához szükséges legitim autoritással. Ezen személyek körébe az Árpád-házi királyok tartoznak bele.

Az igazságos háború elméletének ezek a kategóriái, amelyek a korszakban Európában sem voltak még teljesen tisztázottak, még a magyar népi kulturális és politikai gondolkodásban sem tudatosultak teljesen. Az európai és a magyar történeti hagyományban megjelenő igazságos háborús gondolkodás hasonlósága azonban nem szembeötlő: a háborúhoz szükség van igazságos okra, ami valamilyen jogsértéshez kapcsolódik, és aminek okán a legitim autoritással rendelkező személy, a fejedelem indíthat háborút. Ezen hasonlóságok mellett azonban a különbség is szembeötlő: a korszak európai igazságos háborús gondolkodása az igazságos háborúkat vallási bűn vagy világi igazságtalan tett (jogsértés) megbüntetéseként fogta fel, és nem jogérvényesítésként. A fehérló-mondában pedig jogsértésről van szó, de nem szerepel a háborúnak az az értelmezése, hogy Árpád megbüntette volna a morvákat a jogsértésért, hanem Árpád pusztán érvényesíti egy területre való jogát.

(ii.) Temesvári Pelbárt és az igazságos háború elmélete

Temesvári Pelbárt (1435-1504) a György vitézről írt (harmadik) példabeszédében foglalkozik az igazságos háború elméletével, illetve említésszerűen a Szent László királyról szóló harmadik beszédében.³³

Temesvári egy Pál apostoltól vett idézetre alapozza beszédét: „Ezt a parancsolatot kötöm a lelkedre... hogy a jó harcot vívd meg... Tarts ki a hitben, és őrizd meg tisztán a lelkiismeretedet”.³⁴ Az idézetet három részre lehet felosztani, amelyek alapján elemezni lehet a katonai köteleességeket. A három rész a „vívd meg a jó harcot”, „ezt a parancsolatot”, és a

³³ Temesvári Pelbárt: György vitéz. In Temesvári Pelbárt válogatott írásai. Budapest, Európa Könyvkiadó/Helikon Kiadó, 1982. 218-225. o.; Temesvári Pelbárt: Szent László királyért: Harmadik beszéd az igazságos ítélkezésről az uralkodásban. In Madas Edit (szerk): Középkori prédikációk Szent László királyról. Budapest, Romanika Kiadó, 2008. 225-237. o.

³⁴ 1 Tim 1.18-1.19.; Temesvári (1982) 218. o.

„tarts ki hitben és őrizd meg tisztán a lelkiismeretedet”, amelyekhez Temesvári egy-egy, a későbbiekben tárgyalásra kerülő problémát rendel: a katonáskodás feltételeinek a problémáját, a katonai előírások megőrzésének a problémáját, és a hit jelentőségének a problémáját.

A katonáskodás feltételeit a katonai hivatás fogalmával lehet körülírni, ami négy feltételt foglal magába. A katona számára fontos a kellő gyakorlás a fegyverforgatás terén és a fizikai állóképesség terén: „a katona szó a gyakorlatozás és a fáradalom neve”.³⁵ A gyakorlatozást azonban csak olyan módon szabad folytatni, amelyben nem fenyegeti közvetlen halálveszély a gyakorló feleket. Ilyen „a lovakon való rohanások és fordulatok, az ütés és a védekezés mestersége, a dárdavetés”. Határozottan nem ebbe a csoportba tartozik azonban a bajvívás, amely közvetlen halálveszéllyel fenyeget, és ezért tilos. A bajvívás „erőfitogtatásra való játék... . Nem dicséretes az igazságosság nélküli bátorság”.³⁶

A harci jártasság fizikai képessége mellett fontos, hogy a katona helyes harci szándékkal is rendelkezzen. A helyes harci szándék nem állhat az ártani vágyásban, a kegyetlen bosszúállásban, a gyűlölködésben, az engesztelhetetlenségben, vagy vad visszavágásban és az uralomvágyban. Arról, hogy mi is lenne a helyes szándék tartalma Temesvári ezen a ponton nem ad felvilágosítást, csak a beszéd egy későbbi részén, azt azonban leszögezi, hogy ugyan másodjára tárgyalja a helyes szándékot, a fizikai képesség tárgyalása után, azonban a helyes szándék léte vagy nem léte határozza meg a fizikai képesség működését is. Ez azt jelenti, hogy hiába képzett valaki a fizikai képességek területén, amennyiben ezek a képességek nem a megfelelő szándékkal párosulnak, akkor az illető nem bírhatja a keresztény katonai hivatást.³⁷

A helyes szándékkal bizonyos értelemben együtt jár az, hogy a katonának ki kell tartania a helyes szándéka mellett, „derekasan kell ellenállnia az ördögnek”. Amennyiben erre nem képes, akkor hiába helyes a szándéka, nem alkalmas katonának, hanem inkább papnak. A helyes szándék tartóssága adja ugyanis azt a kitartó bátorságot a harcban, ami által a katona képes szembeszállni az erős ellenséggel is.³⁸

A bátorság másik fontos feltétele a kitartás mellett az igazságosság. A királyok, mint a legfőbb katonák kötelessége, hogy „magukévá tegyék az ítélkezést és az igazságszolgáltatást”, a többi katona kötelessége pedig engedelmeskedni a király ítéletein keresztül az igazságosságnak. Amennyiben a harcos nem engedelmeskedik a királynak, akkor nem katona, hanem rabló csupán. A háborúban így a király rendelkezik a legitim autoritással, azzal a

³⁵ Temesvári (1982) 219. o.

³⁶ Uo.: 219. o.

³⁷ Uo.: 219. o.

³⁸ Uo.: 220-221. o.

felhatalmazással, hogy háborút indítson. A király csak közszereplőként ítélkezhet, és csak akkor, ha biztos, hogy az, aki felett ítélkezni kell, nem javul meg magától, mivel ekkor „a gonoszt a jogos ítélet megjavítja”. A magánszemélyek nem ítélkezhetnek semmilyen esetben, és a magán jellegű bosszúállást Isten számára kell fenntartani.³⁹

Az igazságosság nem más mint „megadni kinek-kinek a magáét. Bernát szerint Istennek a szeretetet, tiszteletet és engedelmességet; a felebarátainknak pedig a testvéri szeretetet”.⁴⁰ Ezzel függ össze a Temesvári által tárgyalt második problémakör, a katonai előírások megőrzésének a kötelessége, ami azokat a parancsokat foglalja magába, amelyeket a katonának szabályszerűen és általánosságban be kell tartania. Az első (és a harmadik) ilyen parancs a háborúk igazságos céljait határozza meg, illetve ezzel összefüggésben a helyes szándék tartalmát is. Az igazságos háború célja nem lehet valami világi cél, hanem csakis Istenért lehet katonáskodni. Az Istenért való harc, egy kicsit konkrétábban fogalmazva, irányulhat a szent egyház védelmezésére és békéjének fenntartására, illetve a felebarát megsegítésére, a felebarátokból álló közösség védelmére, és az Isten iránti tisztelet fenntartására.⁴¹

A háborúnak ezek az okai első pillantásra védelmi jellegű háborút tesznek lehetővé, ha az Isten iránti tisztelet fenntartását az eretnekek elleni harcként értelmezzük. Temesvári azonban utal arra, hogy az elnyomottakat is meg lehet védeni, és hogy a kiközösítetteket és a hitetleneket is meg lehet támadni, amely utóbbi esetben ismét csak értelmezhető az Isten iránti tisztelet fenntartásának a kötelessége.⁴² Ezzel a kiegészítéssel Temesvári háborús okai támadó (szent és nem csupán igazságos) háborúkat is igazolnak.

A második parancsolat értelmében a keresztény katonának a jelzett célok érdekében vállalnia kell a megsebesülés és a halál veszélyét is, amiért cserébe „kiérdemlik a menyországot, és üdvözlnek”. Ez azonban csak egy feltétellel teljesülhet – és ez a negyedik parancsolat, akkor, ha a katona a csata előtt megvallja bűneit és bűnbánatot tart. Csak ebben az esetben biztosított ugyanis, hogy a katona helyes szándékkal menjen a csatába, ami pedig eredményezi azt, hogy kiérdemlik a mennyországot és üdvözlnek.⁴³

A páli idézetből fakadó harmadik kötelesség, a hithű katonáskodás kötelessége is ezzel függ össze, ugyanis a korábban vétkező katonától Isten megtagadja a győzelmet. Ezért minden

³⁹ Temesvári (2008) 231-233. o.

⁴⁰ Temesvári (1982) 221. o. Az idézetben említett „Bernát” Clairvaux-i Szent Bernát, akinek az „A Templom lovagjainak ajánlott könyv az új lovagság dicséretéről” c. munkája (In Veszprémy László (szerk.) Az első és a második keresztes hadjárat korának forrásai, Budapest, Szent István Társulat, 1999, 167-205. o.) jelentős hatással volt a háborúk igazolhatóságának keresztény megítélésére a középkorban (bár alapvetően szűkebb értelemben vett szentháborús ideológiát jelenít meg).

⁴¹ Uo.: 221-222. o., Temesvári (2008) 227. o.

⁴² Temesvári (1982) 220., 222., 223. o.

⁴³ Uo.: 222-223. o.

katonának meg kell tisztulnia a bűnöktől, és „szilárdnak kell lennie a hitben, és lelkiismeretben tisztának a bűntől”. A legrosszabb bűnök a gőgösség, a testi vétkek, a rablás és zsákmányolás, illetve a babonaság.⁴⁴

Temesvári Pelbárt igazságos háborút illető elképzeléséről az mondható, hogy az nem tiszta megfogalmazása az igazságos háború elméletének, hanem több szempontból is átmenetet képez a szentháborús és keresztes háborús elméletekkel. Temesvári talán leghangsúlyosabban írja elő a felebarátoknak és az őket magába foglaló keresztény közösségnek, illetve ezen közösség békéjének a megvédését, azáltal hogy a király megbünteti a bűnöst. Ez az elképzelés Szent Tamás elképzelésének összefoglalása. Temesvári azonban megengedi a kiátkozottak és hitetlenek elleni harcot is, mégpedig két okkal: vagy a felebarátok elnyomásának a megszüntetése okán, vagy az Isten iránti tisztelet fenntartása okán. Amíg az utóbbi egyértelműen a keresztény vallás terjesztését célozza, így szentháborús ideológia, addig az előbbi az igazságos háborús és a szentháborús ideológiák elegye. Úgy vélem, hogy Temesvárinál mindhárom típusú háborús ideológia megtalálható, azonban a többivel össze nem vethető módon hangsúlyosabb a Szent Tamás-i igazságos háború elméletének a jelenléte.

4. Összegzés

Az igazságos háború elméletének hagyományos felfogása – mely a középkorban Aquinói Szent Tamáshoz, manapság pedig Michael Walzerhez kapcsolható – szerint egyes háborúk azért lehetnek igazságosak, mert valamilyen igazságtalanság előzi meg, és ezáltal igazolja őket. A háború igazolásának két, fentebb bemutatott középkori példája egyaránt az igazságosság fogalmát állítja a középpontba, amíg azonban az anonymusi és Temesvári Pelbárt-i elmélet a háború előtt elkövetett igazságtalan tettekből, azaz tényekből vezeti le a háború igazságosságát, addig a többek között az István-, és László-legendákban megjelenő istenítéleti ideológia Isten speciális képességei alkalmazásának – a háborút lezáró, ahhoz képest utólagos – eredményéből (győzelem vagy vereség a háborúban). A két elmélet közül csak az elsőt szokás az igazságos háború elméletének hagyományos fogalma alá sorolni, holott a második elképzelésnek, az istenítéleti ideológia, is központi eleme az igazságosságra való hivatkozás. Ez alapján, úgy vélem, lehetséges kitágítani az igazságos háború elméletének a hagyományos fogalmát, és abban helyet találni az istenítéleten alapuló ideológiának is.

⁴⁴ Uo.: 223-224. o.

A bemutatott ideológiákat Nyugat-Európában elméleti igénnyel megírt munkák (többek között Sevillai Izidor és Aquinói Szent Tamás munkái) közvetítették a kortársaknak és az utókor számára, amelyek célja az ideológiák világos bemutatása volt. Az ideológiák Magyarországon is megjelentek, azonban itt azokat a hagiografikus, krónika-, geszta- és prédikációirodalom őrizte meg, nem pedig elméleti igénnyel megírt művek. Emellett azonban nagyarányú hasonlóságok találhatók az európai és a magyar ideológiák tartalmi elemei között. Ami eltérés mutatkozik, az vagy a speciális magyar őstörténetnek köszönhető (*Képes Krónika*, Anonymus), vagy egyszerűen annak, hogy az elmélet Magyarországon nem tisztán, hanem más, egyébként nyugaton is meglévő, ideológiákkal összekeveredve került kifejezésre (Temesvári Pelbárt).

Felhasznált irodalom

- Anonymus: A magyarok cselekedetei. In Anonymus: A magyarok cselekedetei – Kézai Simon: A magyarok cselekedetei. Budapest, Osiris, 1999. 7-86. o.
- Aquinó Szent Tamás: A háborúról 40. kérdés. In Aquinói Szent Tamás: A teológia foglalta II./II. Budapest, Gede Testvérek Bt., 2014, 264-269. o.
- Canning, Joseph: A középkori politikai gondolkodás története 300-1450. Budapest, Osiris, 2002.
- Barry, Brian: Political Argument. London-New York, Routledge&Kegan Paul-The Humanities Press, 1967.
- Balogh József: Szent István és a „Róma-eszme”. *Budapesti Szemle*, 599 (1927) 89-95. o.
- Dallos Edina: Adalékok a fehérló monda értelmezéséhez. *Ethnográfia*, 111 (2000/1-2) 127-146. o.
- Engel Pál: A honfoglalás és a fehérló-monda „igaz története”. In Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 649-660. o.
- Erdő Péter: Hadviselés és háború a Katolikus Egyház tanításaiban. *Magyar Sion*, Új folyam XI (2017/2). 269-281. o.
- Györffy György: Krónikáink és a magyar őstörténet – Régi kérdések-új válaszok. Budapest, Balassi Kiadó, 1993.
- Isidore of Seville: The *Etymologies*. Cambridge, CUP, 2006.

- Isidore of Seville: *Sententiae*. Thomas L. Knoebel (transl.), New York/ Mahwah: NJ, The Newman Press, 2018.
- Képes Krónika. Bellus Ibolya (ford.), Budapest, Európa Könyvkiadó, 1986.
- Képes Krónika. Bollók János (ford.), Budapest, Osiris, 2004.
- Russell, Frederick H.: *The Just War in the Middle Ages*. Cambridge, CUP, 1975.
- Szent István király kis legendája. In *Árpád-kori legendák és intelmek*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983, 16-22. o.
- Szent István király nagy legendája. In *Árpád-kori legendák és intelmek*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983, 23-33. o.
- Szent István király legendája Hartvik püspöktől. In *Árpád-kori legendák és intelmek*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983, 34-53. o.
- Szent István: Intelmek. In *Szent István király Intelmei és Törvényei*. Budapest, Szent István Társulat, 2014, 13-33. o.
- Szent László király legendája. In *Árpád-kori legendák és intelmek*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983, 95-102. o.
- Szücs Jenő: Szent István Intelmei: Az első magyarországi államelméleti mű. In Glatz Ferenc-Kardos József (szerk.): *Szent István és kora*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1988. 32-53. o.
- Temesvári Pelbárt: György vitéz. In *Temesvári Pelbárt válogatott írásai*. Budapest, Európa Könyvkiadó/ Helikon Kiadó, 1982. 218-225. o.
- Temesvári Pelbárt: Szent László királyért: Harmadik beszéd az igazságos ítélkezésről az uralkodásban. In Madas Edit (szerk.): *Középkori prédikációk Szent László királyról*. Budapest, Romanika Kiadó, 2008. 225-237. o.
- Tessore, Dag: *A háború misztikája*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003.
- Tringli István: Erőszak, hatalmaskodás, háború. In Hermann Róbert (szerk.) *Magyarország hadtörténete I. kötet*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017, 12-16. o.
- Ujházi Lóránd-Horváth Tibor: *The Cult of Saint László (Saint Ladislaus) in the Hungarian Army. Hadtudományi Szemle* 13 (2020/1). 193-210. o.
- Veszprémy László (szerk.) *Az első és a második keresztes hadjárat korának forrásai*. Budapest, Szent István Társulat, 1999, 167-205. o.
- Veszprémy László: *Történetírás és történetírók az Árpád-kori Magyarországon (XI-XIII. század közepe)*. Budapest, Line Design, 2019.
- Wallace-Hadrill, J. M.: *War and Peace in the earlier Middle Ages: The Prothero Lecture. Transactions of the Royal Historical Society*, 25 (1975). 157-174. o.